

SÖĞÜT (BİLECİK) AĞZINDAN DERLEME SÖZLÜĞÜNE KATKILAR*

Ersin Teres**

1963-1982 yılları arasında Türk Dil Kurumu yayınları arasından yayımlanan *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* adlı çalışma özellikle ağız araştırmaları açısından büyük bir önem taşımaktadır. Bu çalışma 1932 yılından 1960 yılına kadar yurdumuzun değişik bölgelerinde halk ağzından yapılan derlemelerin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Eserin önsözünde de ifade edildiği gibi eser iki büyük derlemenin ürünüdür. Bunlardan ilki 1932–1934 yılları arasında yapılan ve sonucunda *Söz Derleme Dergisinin* ortaya çıktığı derlemedir. İkincisi ise 1952–1959 yılları arasında yapılmış derlemedir.

Bu iki derleme birleştirilmek suretiyle *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* hazırlanmıştır. Bu çalışmaların ağız araştırmalarına çok büyük katkılar sağladığı yukarıda da belirttiğimiz gibi muhakkaktır. Ancak *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*’nde yer almayan ve değişik Anadolu ağızlarında yer alan pek çok deyim ve sözcüğe de rastlanmaktadır. Bu deyim ve sözcükler değişik makalelerde “... Ağzından Derleme Sözlüğüne Katkılar” şeklinde aktarılmış ve de aktarılmaya devam etmektedir. Bunun yanında son elli yıllık süreç içinde Anadolu Ağızları ile ilgili pek çok çalışma ve tez yapılmış, bu çalışmalarla *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*’ndeki eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır.

* Alan çalışmalarım sırasında benden yardımlarını esirgemeyen informantlarım Fatma Bahçeci, Pembe Bahçeci, Nurgül Kunduracı, Hatice Pehlivan, Gülsevrim Teres’e teşekkür ediyorum.

** Yard. Doç Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Laleli, İstanbul,

Ağız araştırmalarının en az yapıldığı illerden biri Güney Marmara'nın en küçük ili Bilecik'tir. Bugüne kadar Bilecik İli Ağzı üzerine yapılmış 2 tezden başka, onlarda son on yılda yapıldı, çalışmaya rastlamak mümkün değildir. Ben de bu makalemde *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*'ne katkı sağlamak amacıyla hazırlamakta olduğum *Bilecik ve Çevresi Ağızları* adlı çalışmamda yer alan *Söğüt Ağzından* bazı deyim ve sözcükleri aktararak *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*'ne katkıda bulunmak istedim.

Makalede üç alt başlık yer almaktadır. Bunlardan ilki *Derleme Sözlüğü*nde geçmeyen deyimlerdir, ikincisi *Söğüt Ağzında* bulunup *Derleme Sözlüğü*nde yer alamayan ya da değişik biçimlerde yer alan sözcüklerdir. Sonuncusu ise Söğüt ve çevresi ağızlarında bulunan bazı atasözleri, bilmeceler, dua ve beddua sözleridir. Sözcükler ise kendi aralarında adlar, eylemler şeklinde ayrılmışlardır.

I. DEYİMLER

Ağu yemiş tavuk gibi bakmak “Zehir yemiş tavuk gibi bakmak” (Söğüt)

Canavara göyun ismarlamak “Güvenilmez birine bir şeyler emanet etmek” (Hamidabat Köyü / Borcak Köyü / Çaltı Kasabası / Söğüt)

Doha ğabak dedikçe ziyāna girmek “Daha fazlasını istedikçe elindeki de yitirmek” (Hamidabat Köyü / Söğüt)

Doğuz darağda bezi olmak “Her şeyle ilgili olmak” (Hamidabat Köyü / Borcak Köyü / Çaltı Kasabası / Söğüt)

Döşden girip başdan çıkmak “Dil dökerek birini kandırmak” (Söğüt)

Kıçı ğırık köpek gibi dolanmak “Etrafta boş boş, işsiz güçsüz dolaşmak” (Hamidabat / Borcak / Çaltı Kasabası / Söğüt)

Olan kanını kurutmak “Canından bezdirmek” (Hamidabat / Borcak / Çaltı Kasabası / Söğüt)

Yağğına maşalalan vāmağ “Kışkırtmak, birilerini kızdırmak, sinirlendirmek, celallendirmek” (Hamidabat / Borcak / Çaltı Kasabası / Söğüt)

II. SÖZCÜKLER

Adlar

afıt: “Alıç”.

Bazādan on kilo gadā afıt aldık “Pazardan on kilo kadar alıç aldık”. (Borcak Köyü / Hamidabat Köyü / Söğüt)

alva: “Evlerin bahçelerinin çevresine yapılan çit”. Sözcük *Derleme Sözlüğü*'nde *alvar* biçiminde geçmektedir. Söğüt ve çevresi ağızlarında sıkça rastladığımız *r* ünsüzünün düşmesi olayı bu sözcükte de gerçekleşmiştir, *biña, bazacılığ vb. Alvar* sözlüğü için *Derleme Sözlüğü*'nde “1. Kütük, tomruk, 2. Tahta bahçe duvarı, 3. Ardıç ağacı ve

tahtası, ölü gömüldükten sonra konulana ardıç ağacı” (DS I: 234).

ğayınalı gelin, alvâlı koyun “kaynanalı gelin, çitle çevrilmiş bahçedeki koyun” (Borcak Köyü / Söğüt)

anzahra: “Ejderha, büyük ve zehirli yılan”. Sözcük Farsça *ajdahā* sözcüğünden değişmiş bir sözcüktür, bkz. Steingass 45b.

Unnā uyuyunca hemen bi anzahrā çıkmış “Onlar uyuyunca biraz sonra bir yılan çıkmış”

Anzahrā olamı soğacağ “Yılan onları sokacak” (Hamidabat Köyü / Söğüt)

bazācılık: “Değişik günlerde kurulan pazarlarda mal satma işi”. Sözcük edebî dildeki *pazarcılık* sözcüğünden değişmiş bir biçimdir. Yine Söğüt ve çevresi ağızlarında sıkça rastlanılan *r* düşmesi gerçekleşmiştir.

Şindi bazācılık ekmeyi yapıyoruz “Şimdi pazarcılık yapıyoruz” (Borcak Köyü / Hamidabat Köyü / Tuzaklı Köyü / Söğüt)

biñā: “Pınar”. Sözcük *Derleme Sözlüğü*’nde *binar, biñar, buğar, bunar, buñar, buvar* gibi biçimlerde ve “pınar, kuyu” anlamlarıyla geçmektedir (DS II: 667, 791, 792). Bu sözcükte de *r* düşmesi ile karşılaşlıyoruz.

Bi de bizim hele aşā biñā suyunnan yapāsañ u da tā güzel oluyodu ama biñarımız kesilivēdi “Bir de bizim aşağı pınar suyu ile yaparsan da daha güzel oluyordu, ama pınarımız kesildi.” (Borcak Köyü / Hamidabat Köyü / Söğüt)

devgāsi: “Dev karısı”. Sözcük edebî dildeki *dev karısı* sözcüğünün değişmiş bir biçimidir. Söğüt ağızında çokça rastlanan *r* düşmesi bu sözcükte de meydana gelmiştir. Ancak bu kez *rı* hecesi düşmüştür. Düşme sonucunda *a* sesinin uzaması ve *k* ünsüzünün *ğ*’ye değimesi de gerçekleşmiştir.

Unnarı alacañ goyunuñ önüne otu, köpeñ önüne kemiği göcañ, undan sōna gidēken gidēken bi devgāsına iras geleceñ, mömelēni arkasına atmış, inek sayıō olacak “Onları alacaksın, koyunun önüne otu, köğegın önüne kemiği koyacaksın, ondan sonra giderken bir dev karısına rast geleceksin, memelerini arkasına atmış, inek sağıyor olacak.” (Hamidabat Köyü / Söğüt)

erez: “Kilit”. Sözcük *Derleme Sözlüğü*’nde *ereze, erezge, erezgi* “kapılara konulan tahta ya da demir süngü” (DS V: 1767) biçimlerinde geçmektedir. Sözcük Farsça *raza* sözcüğünden alıntılanmıştır, bkz. Steingass 574b, Tietze 666b.

ğapı erezdesinnen barabā sökülmiş “Kapı kilidi ile birlikte sökülmiş”. (Hamidabat Köyü / Çaltı Beldesi / Söğüt)

faraz: “Horoz”.

Tavîñ ağıllısı, faraza civci gütdürümüş “Tavugun akıllısı horoza civciv güttürürmüş.” (Hamidabat Köyü / Söğüt)

fıskıra: “Şadırvan”. Sözcüğün *fıskır-* ‘fıskırtmak’ eyleminden eylemden ad yapan +A ekini alarak türediğı açıktır.

aşam cāmisinden bi saat gadā önce fıskıradan apdez aldım “kşam camisinden bir

saat kadar önce fıskıradan abdest aldım”. (Borcak Köyü / Söğüt)

ğulaklı: “Bir tür hamur çeşidi; içine nane, peynir kırıntısı konulur”. Sözcüğün *kulak* sözcüğünden +II addan ad yapan ekiyle türediği açıktır. Hamurla yapılan bu yemek kulağa benzediğinden bu ad verilmiştir.

Ölanıñ biri yola çıkmış, uzun uzun yürümüş bi köve vâmiş. Kövde ğapınıñ birini çalmış, u evde bi nine vâmiş. Nineye misâfir ömuş. Āşam ömuş, nine ölanıñ önüne ğulaklı adında bi yimek kômuş “Oğlanın biri yola çıkmış, uzun uzun yürümüş bir köye varmış. Köyde kapının birini çalmış, o evde bir nine varmış, nineye misafir olmuş. Akşam olunca nine oğlanın önünde Gulaklı adında bir yemek koymuş”. (Borcak Köyü / Söğüt)

hüset: “Havuç”.

Bazara çıkıp on kilo gadâ hüset aldık “Pazara çıkıp on kilo kadar havuç aldık.” (Borcak Köyü / Söğüt)

köter: “Un ve pekmezin pişirilerek oluşturulan bir çeşit kek”.

Ninemle annem bu āşam için köter pişirdiler “Ninemle annem bu akşam içim köter pişirdiler”. (Borcak Köyü / Söğüt)

mīzan: “Tartı”. Sözcük Arapça’dan alıntılanmıştır. Arapça aslı ‘ölçü’ anlamına gelen *mīzan* sözcüğüdür, bkz. Steingass 1361b.

Ertesi gün olan kel kir perīşân yapmış kēnini. Ortaya gene mīzan ğurulmuş, ğız ğemiş “Ertesi gün oğlan kendini perişan etmiş. Ortaya yine tartı kurulmuş, kız gelmiş.” (Borcak Köyü / Söğüt)

nālin: “Takunya”. Sözcük edebî Türkçede *nalın* olarak geçer. Söğüt ağzında yer alan biçim ise *nalın* sözcüğünün yan biçimidir. Kökeni Arapça *na‘layn* “bir tür tahta ayakkabı” sözcüğüdür, bkz. Steingass 1412a.

Undan sōna da nālini vēmiş āmuş kafasına “Ondan sonra da takunyayı vermiş almış (vurmuş) kafasına”. (Söğüt)

sırtmaç: “Sığırmaç, sığır çobanı”. Sözcük *sıgır* sözcüğüyle alakalı olmalıdır. Muhtemelen sözcük *sırtmaç* > *sīr + (t) + maç > *sı(ğ)ır+(t)+maç biçiminde gelişmiş olmalıdır.

Kövüñ birinde bi sırtmaç vâmiş “Köyün birinde bir sığır çobanı varmış”. (Borcak Köyü / Söğüt)

toptakı: “Küçük testi”.

Ğızın biri çeşme başına vâmiş, orda bir olan ğömiş, ölanı ğörünce elindeki toptakıyı düşürvēmiş “Kızın biri çeşme başına varmış, orada bir oğlan görmüş, oğlanı ğörünce elindeki testi düşürüvermiş”. (Borcak Köyü / Söğüt)

Eylemler

baylemek: “Bağlamak”. Eylem *bag* adı ve *eylemek* eyleminin birleşimiyle meydana gelmiştir. İlk sözcük sonundaki *g* harfinin ve ikinci sözcüğün başındaki *e* ünlüsünün düşmemesiyle eylem bu biçimi almıştır.

Agam beni çama bayledi “Abim beni çama bağladı”. (Hamidabat Köyü / Çaltı

Beldesi / Söğüt)

cangalaşmak: “Münakaşa etmek”. Sözcük Derleme Sözlüğü’nde *cangalamak*, *cañgıldamak*, *cañıl cañıl etmek*, *çanga manga olmak* “Bir toplulukta birinin dediğini öteki duymayacak şekilde gürültü bir biçimde konuşmak” (DS III: 856) biçiminde yer almaktadır. Sözcük *cangalaşmak* < *cangā+la-ş-mak* biçiminde gelişmiştir.

Unna öle cangālaşırılākan dev de unnarı gödüyömuş “Onlar öyle tartışkarlen dev de onları görtüyormuş” (Hamidabat Köyü / Çaltı Beldesi / Söğüt)

deklemek: “Rastlamak”. Sözcük Derleme Sözlüğü’nde *deg gelmek*, *dek gelmek*, *denkemek* “rast gelmek, rastlamak” (DS IV: 1425) biçimlerinde geçmektedir. Sözcük *denk* ve *gelmek* sözcüklerinin birleşimiyle meydana gelmiştir. İlk sözcükte *n*, ikinci sözcükte ise *l* harfinin düşmesi ile bu biçimi almıştır.

Böyün argadaşla dek gemedi “Bugün arkadaşlara rastlamadık.” (Borcak Köyü / Hamidabat Köyü / Çaltı Beldesi / Söğüt)

gakişmak: “Tartışmak”. Sözcük *kaç-* ‘kakmak, itmek’ eylemine *-İş* işteşlik çatı ekinin gelmesiyle biçimlenmiştir. Yine Söğüt ağzında çokça rastlanan *ç > g* değişimi bu sözcükte de görülmektedir.

İlle başlamışla anatarıda vē déye gakişmaya “Başlamışlar anahtarı da ver diye tartışmaya”. (Borcak Köyü / Hamidabat Köyü / Çaltı Beldesi / Söğüt)

gakiyvamak: “İttirivermek”. Sözcük *kaç-* ‘kakmak, itmek’ eylemine tezlik eylemi olan *-ı vermek* biçiminin eklenmesiyle meydana gelmiştir. *-i vermek* biçimi Söğüt ağzında *y* türemesi ve *e > a* değişimi ve *r* sesinin düşmesi sonucunda *-ıy vamaç* biçimin almıştır.

Şu gara gızıñ ayakları ablamıñ ayakları yok demiş gara gızıñ ayaklarıñı gakiyvamış “Şu kara kızın ayakları ablamın ayakları yok demiş, kara kızın ayaklarını ittirivermiş”. (Tuzaklı Köyü / Söğüt)

undagāmak: “Unutmak”. Sözcük *unut-* ve *kal-* eylemlerinin birleşmesiyle meydana gelmiştir. Sözüğün *unut-a-kaç-mak* biçiminden değişmiştir. *Unut-* eylemine *-a kalmak* biçiminin eklenmesiyle meydana gelmiştir. *-a kaçmak* biçimi *l* sesinin düşmesi ve *ç/g* değişimi ile *-a gāmaç* biçimini almıştır.

Gene u gün atını sulamaya gelirken, garşıdan gızı görmüş. Gız da olanı görmüş, hemen acelesinden derisini géyen dēken yūsünü daşda undagāmış “Yine o gün atını sulamaya gelirken, karşıdan kızını görmüş. Kız da oğlanı görmüş, hemen acelesinden paltosunu giyeyim derken karşıdan yüzüğünü taşa unutmuş. (Tuzaklı Köyü / Söğüt)

III. ATASÖZLERİ, BİLMECELER, DUA VE BEDDUALAR

At yedi günde, it yidi günde beslenir “At yedi günde köpek yediği günde beslenir (Hamidabat Köyü / Söğüt)

Avcılan davulcıya gızıñ vême “Avcı ile davulcuya kız vermeyin” (Hamidabat Köyü

/ Borcak Köyü / Söğüt)

Dā darılmıŝ, davŝanıñ habarı olmamıŝ “Dağ darılmıŝ, tavŝanın haberi olmamıŝ” (Hamidabat Köyü / Söğüt). Bu atasözü edebî Türkçedeki *Tavŝan dağā küsmüŝ, dağın haberi olmamıŝ* atasözünün değişmiş bir biçimidir, yani bilinen atasözünün tersine bir anlamı içermektedir.

Her karınıñ sakız çinneyiŝi ayırır “Her kadının sakız çiğneyiŝi farklıdır” (Hamidabat Köyü / Söğüt)

Zenginiñ göynü olanca gadā, fuqarāniñ canı çikā “Zenginin gönlü oluncaya kadar fakirinin canı çıkar” (Hamidabat Köyü / Söğüt)

Sulā gadā ömrüñ ösuñ “Sular kadar ömrün olsun” (Çaltı Kasabası, Borcak Köyü / Söğüt)

Ölmüŝlējiziñ rūhuna deysiñ “Ölmüŝlerinizin ruhuna ulaŝın” (Çaltı Kasabası / Borcak Köyü / Söğüt)

Allah göynüne göre vēsiñ “Allah kalbine göre versin” (Çaltı Kasabası / Borcak Köyü / Söğüt)

Eliñ ayāñ dert gömesiñ “Elin, ayağın dert görmesin” (Çaltı Kasabası / Borcak Köyü / Söğüt)

Allah iyiliñi vēsiñ de ömrüñ uzun ösuñ “Allah iyilik versin de ömrün olsun” (Çaltı Kasabası / Borcak Köyü / Söğüt)

İki gözün kōr ösuñ “İki gözün kör olsun” (Çaltı Kasabası / Borcak Köyü / Söğüt)

Boyuñ poŝuñ devriñsiñ “Ölesin” anlamında bir beddua. (Çaltı Kasabası / Borcak Köyü / Söğüt)

Çın çınlı hamam, kubbesi tamam, bir gelin aldım, buvası imam. (saat) (Küre Kasabası / Söğüt)

Deynek ucunda yemiş, bunu yiyen doymamıŝ, ırmazanda yiyeniñ, orucu bozulmamıŝ (dayak) (Küre Kasabası / Söğüt)

İki gaŝık, duvara yapıŝık. (kulak) (Küre Kasabası / Söğüt)

Kaynakça

- Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler I-II*, TDK, Ankara 2004.
- Demir, Necati, *Ordu İli ve Yöresi Ağızları* (İnceleme-Metinler-Sözlük), Ankara, 2001.
- Demir, Necati, *Trabzon ve Yöresi Ağızları*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2006.
- Derleme Sözlüğü*, c. I-XII, TDK, Ankara, 1963-1982.
- Ercilesun, Ahmet B., “*Kars İli Ağızları ve Ses Bilgisi*”, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1983.
- Eren, M. Emin, *Zonguldak - Bartın- Karabük İlleri Ağızları*, TDK, Ankara, 1997.
- Erten, Münir, “*Diyarbakır Ağzı*”, TDK, Ankara, 1994.
- Gemalmaz, Efrasiyap, “*Erzurum İli Ağızları I-II-III*”, TDK, Ankara, 1978.
- Gülsevin, Gürer, *Uşak İli Ağızları* (Dil Özellikleri-Metinler-Sözlük), TDK, Ankara, 2002.
- Günşen, Ahmet, “*Kırşehir ve Yöresi Ağızları*” (İnceleme metinler sözlük), TDK, Ankara, 2000.
- Günşen, Ahmet, “*Kırşehir ve Yöresi Ağızları Sözlüğü*”, Ocak Yayınları, Ankara, 2001.
- Karahan, Leyla, “*Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*”, TDK, Ankara, 1996.
- Özçelik, Sadettin, “*Urfa Merkez Ağzı*”, TDK, Ankara, 1997.
- Özden, Muharrem; “*Bilecik İli Söğüt İlçesi ve Köyleri Ağız Araştırması*” Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2000.
- Özden, Muharrem; “*Bilecik İli Ağız İncelemesi*” Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Edirne, 2009.
- Sağır, Mukim, “*Erzincan ve Yöresi Ağızları*”, TDK, Ankara, 1995.
- Steingass, Francis Joseph, *Comprehensive Persian-English dictionary, including the Arabic words and phrases to be met with in Persian literature*, Routledge & K. Paul, London, 1892.
- Tarama Sözlüğü (I-VIII)*, TDK, Ankara, 1963-1977. –TS I-VIII.
- Tietze, Andreas, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı I. Cilt A-E*. Simurg Yay, İstanbul-Wien, 2002.
- Türkçe Sözlük I-II*, TDK, Ankara, 1998.

Söğüt (Bilecik) Ağzından Derleme Sözlüğüne Katkılar

1963-1982 yılları arasında Türk Dil Kurumu yayınları arasından yayımlanan *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* ile başlayan ağız çalışmalarının sayısı son yıllarda oldukça arttı. *Derleme Sözlüğü* ağızlarla ilgili sözcüklerin çoğunun derlenmesini sağlamıştır, ancak *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*’nde yer almayan, buna karşılık Anadolu Ağzılarında yer alan pek çok sözcük ve deyim vardır. Bu sözcükler genellikle il bazında yapılan ağız çalışmalarıyla derlenmiş, bu derlemeler başta TDK olmak üzere değişik yayınevleri tarafından yayımlanmıştır. Ben de bu makalemi hazırlamadan önce ağız araştırmalarının en az yapıldığı illerden biri olan Bilecik İli Ağızı üzerine bir derleme çalışması yaptım ve bu derleme çalışması sonucunda pek çok malzeme derledim. Bu malzemeyi *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*’nün sözcükleri ile karşılaştırdığımda kimi sözcüklerin *Derleme Sözlüğü*’nde yer almadığını gördüm. Ben de bu makalede *Bilecik Ağızı*’nın bir parçası olan *Söğüt Ağızı*’ndan bazı deyim ve sözcükleri aktararak *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*’ne katkıda bulunmak istedim.

Anahtar Sözcükler: *Derleme, Söğüt Ağızı, Ağız bilgisi, Derlenen Sözcükler.*

Abstract

Contributions to the Lexicology of The Derleme Sözlüğü From The Dialects of Soğüt (Bilecik)

The number of works about the dialects beginning with *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* which was published by TDK in 1963-1982 increased recently. This dictionary supplied the collecting of vocabulary about dialects, but there are a lot of words and idioms which are not take place in *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*. This vocabulary is generally collected with the dialectical works province by province and published by TDK and various publications. I made a collection works about *Bilecik Dialect* before I did not prepare this article and collected many documents during this collectings. I saw that some vocabulary which I collected in my works are not take place in *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*. Because of this, I want to make a contribution *Derleme Sözlüğü* by quoting some words and idioms that are take place in *Söğüt Dialect* which is the part of *Bilecik Dialect*.

Keywords: *Collection, Söğüt Dialect, Dialectology, Collected words.*